

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ

Ι. ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΠΙΣΤΙΣ ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ὁ ὅρος «γνώσις» ὑποδηλώνει τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν μέσω τῆς ὁποίας ἀποκοῦμε συνειδησιακά δεδομένα, τὰ ὅποια ἀντιπροσωπεύουν τὰ ἀντικείμενα ποὺ γίνονται ἀντιληπτά ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν νοῦν. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τῆς διαδικασίας ἀλλὰ καὶ τοῦ μέσου τῆς ἐμφάνισης, δηλαδὴ τῆς παρουσίας τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν στὴ νόηση καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἰδιοποίησίν των ἀπὸ τὴν συνείδηση.

Ὑπὸ τὴν ἐποψὴ αὐτὴ ἡ «γνώσις» δύναται νὰ ὁρισθῇ ὥς:

- (α) ἡ συνειδησιακὴ ἐνέργεια μέσω τῆς ὁποίας ἓνα ἀντικείμενο γίνεται ἀντικείμενο τῆς συνειδήσεως, ὥς
- (β) ἡ συνειδησιακὴ δραστηριότητα μετὰ τὴν ὁποία ἡ συνείδηση εἰσχωρεῖ στὴν ἐσώτατη οὐσία τοῦ ἀντικειμένου τῆς, ὥς
- (γ) τὸ ἐμπεριεχόμενο σ' αὐτὴν ἀποκλειστικὸ ἀντικείμενο, καὶ
- (δ) ὥς ἡ συνείδηση μαζί με τὸ ἀντικείμενό τῆς.

Γενικώτερον παρατηροῦμε ὅτι ἡ «γνώσις» δύναται νὰ θεωρηθῇ ὥς «ἡ σταθερὴ θεώρηση ἐνὸς ἀντικειμένου τῆς συνειδήσεως ποὺ ἔχει σχέση πρὸς τὴν πραγματικότητα ἢ τοῦλάχιστον πρὸς μιὰ δυνατότητα», δηλαδὴ, ἀναζητεῖται μέσω τῆς γνώσεως ἡ δημιουργία σχέσεως μετὰ τὸ νοούμενον ὑποκείμενον καὶ τοῦ γινωσκομένου ἀντικειμένου. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ὁ ὁρισμὸς τῆς γνώσεως ταυτίζεται πρὸς τὸν σχολαστικὸν ὁρισμὸν τῆς ἀληθείας, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἐρμηνεῖα τῆς σχετικῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας¹.

1. Πβ. Ἀριστοτέλους, *Περὶ ψυχῆς* Γ6, 430b. Μετὰ τὰ φυσικά 910, 1051 b 3 ἐξ. Ε. Μουτσοπούλου, *Γνώσις καὶ Ἐπιστήμη*, Ἀθήναι, 1972, σ. 122: «τὸ μὲν πραγματικὸν εἶναι πράξις ἢ ἐνέργεια ὑποκείμενα εἰς τὰς αἰσθήσεις ἢ, γενικώτερον, εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, τὸ δὲ ἀληθὲς χαρακτηρίζει τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν ἡμῶν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι αὕτη καθ' ὅλα ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἐκεῖνο, ἥτοι ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα αὐτοῦ». Τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς ἀληθείας ἐρμήνευσε ἐπιτυχῶς ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης μετὰ τὴν χαρακτηριστικὴν φράσιν: *veritas est adaequatio intellectus et rei*. Βλ. Fr. Copleston, *A History of Philosophy*, vol. II: *Augustine to Scotus*, London, Burns and Oates, 1966, σσ. 386-87. Ἐπίσης βλ. J. Owens, *The Doctrine of Being in the Aristotelian Metaphysics*, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies, 1978³, σσ. 238-240, 428-430.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν ἀνωτέρω ὁρισμὸν τῆς «γνώσεως» ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς πλευρᾶς, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνη λόγος περὶ διαφόρων ἄλλων μορφῶν καὶ βαθμῶν συνειδητοποιήσεως τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια καθίστανται οὕτως ἢ ἄλλως προσιτὰ στὴ συνείδηση. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τῆς «δόξης», ὡς γνώμης καὶ καθαρῶς ὑποκειμενικῆς ἀπόψεως τοῦ νοοῦντος προσώπου, καθὼς καὶ περὶ τῆς «πίστεως», ὡς πεποιθήσεως καὶ βεβαιότητος ἢ πιθανότητος. Ἡ μὲν «δόξα», ὡς ἀπλῇ γνώμη, δύναται νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ἀναληθής. Κατὰ τὸν Πλάτωνα² ἡ δόξα εἶναι συνήθως ἀπατηλή, δίχως, βεβαίως, νὰ ἀποκλείεται σχέση της πρὸς τὴν πραγματικότητα³. Μάλιστα δὲ ὁ Kant ὑπεστήριξε τὴν ἀποψη ὅτι μὲ τὴν δόξα δηλοῦται ἡ πραγματικότητα ἐνὸς ἀντικειμένου τῆς συνειδήσεως τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου, πάντοτε μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν τῆς ἀδυναμίας τῶν πρὸς τοῦτο ἐπιχειρημάτων. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἡ δόξα ἔλαβε τὴν ἐρμηνείαν τῆς πίστεως, ἡ ὅποια ὑπὸ τὸν δοξικὸν της χαρακτήρα καὶ μορφήν, δὲν ἀναφέρεται στὸ ἀναπόδεικτον τῶν στοιχείων της, μὲ τὰ ὅποια δηλοῖ τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ἐπιδιώκει νὰ προσδώσῃ στὴν πραγματικότητα ἀξίαν καθαρῶς συνειδησιακοῦ περιεχομένου, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ γνωστικὸν ἀντικείμενον⁴. Ἡ διὰ τῆς πίστεως βεβαιότητα θεμελιώνεται στὴν πεποίθησιν ἡ ὅποια ἔχει ὑποβληθῇ σὲ ἀποδεικτικὸν ἔλεγχον. Ἡ πεποίθησιν ἐν προκειμένῳ νοεῖται πρωτίστως ὡς «δόξαν» τὴν ὅποιαν σταθερῶς ἀποδέχεται ἡ συνείδηση. Ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ λογικὴ παρεμβαίνουν, καὶ κατὰ τὸν Hume, τὸ γνωστικὸν ἀντικείμενον εἶναι κυρίως ἐξωτερικὸν ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὸν νοοῦν ὑποκείμενον. Ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση θεμελιώνεται ἐπὶ τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἡ δὲ συνείδηση χωρεῖ ἀπὸ τὸ ἐμπειρικὸν δεδομένον μέχρι τὸ λογικὸν καὶ τἀνάπαλιν, στὸ πλαίσιο τῆς συνεχοῦς δημιουργίας. Παρατηρεῖται ὅτι ἡ διαλεκτικὴ σχέση μεταξὺ ἐμπειρικῆς καὶ λογικῆς συλλήψεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως ἐπικαλύπτεται καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη διαλεκτικὴν,

2. Πλάτωνος, *Θεαίτητος* 167 a, 187 b: δόξαν μὲν πᾶσαν εἰπεῖν, ὃ Σώκρατες, ἀδύνατον, ἐπειδὴ καὶ ψευδὴς ἐστὶ δόξα· κινδυνεύει δὲ ἡ ἀληθὴς δόξα ἐπιστήμῃ εἶναι. Ἐπίσης πβ. *Νόμοι* A 646e, B 653 a. Εἰδικῶς βλ. Ε. Μουτσπούλου, «Ἐπιστημολογία καὶ ὄντολογία εἰς τὸν Πλάτωνα», ἐν *Ἀθῆναις* 1961, σσ. 230-138, ἀνατύπ. ἐν *Φιλοσοφικοὶ Προβληματισμοί*, τόμ. Β': *Ἀναδρομαὶ καὶ Ἀναδομήσεις*, Ἀθῆναι 1978, σσ. 63 ἐξ. Κ. Γ. Νιάρχου, *Πλάτωνος Θεαίτητος. Προβληματικὴ τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως*, Ἀθῆναι, Καρδαμίτσα, 1989, σσ. 44-46.

3. Πβ. F. M. Cornford, *Plato's Theory of knowledge, The Theaetetus and the Sophist of Plato. Translated with a running commentary*, London, Routledge Kegan Paul, 1973, σσ. 61 ἐξ. Ι. Ν. Θεοδωρακοπούλου, *Πλάτωνος Θεαίτητος*, Εἰσαγωγή, ἀρχαῖο καὶ νέο ἑλληνικὸ κείμενο, Ἀθῆναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1980, σσ. 29 κ. ἐξῆς: «ὁ δεῦτερος ὁρισμὸς ποὺ δίδει ὁ Θεαίτητος στὸ ἐρώτημα «τί ἐστὶν ἐπιστήμη» εἶναι ὅτι ἡ ἐπιστήμη, ἡ γνώση, εἶναι ἀληθὴς δόξα, ἀληθινὴ κρίσις. Δὲν ἡμποροῦμε, λέγει ὁ Θεαίτητος, νὰ εἰποῦμε γενικὰ ὅτι κάθε κρίσις («πᾶσα δόξα») εἶναι γνώση γιατί ὑπάρχει καὶ σφαλερὴ κρίσις («ψευδὴς δόξα»)»

4. Ε. Μουτσπούλου, ἐνθ. ἀνωτ. σσ. 106, 199, 177, 179, 291.

δηλαδή τὴν ἐναλλαγὴ τῶν ἀμέσων συλλήψεων τοῦ καθολικοῦ καὶ τοῦ μερικοῦ, καθὼς καὶ τῶν συνθετικῶν καὶ τῶν ἀναλυτικῶν νοητικῶν ἐνεργειῶν. Ὑπὸ τὴν ἐποψὴ αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐνορατικὴ ἐπιστημονικὴ γνώση, δεδομένου ὅτι ἡ ἐνόραση, ὡς καθαρώς συνολικὴ γνωστικὴ ἐνέργεια, χαρακτηρίζεται ἀπὸ δημιουργικότητα τῆς οὐσίας τοῦ νοητοῦ ἀντικειμένου, μέσῳ ἐλαχίστων λογικῶν ἢ ἐμπειρικῶν στοιχείων. Συνεπῶς ἡ ἐνόραση εἶναι ὑπέρβαση τοῦ πραγματικοῦ, ἀφοῦ τὸ ἐπικαλύπτει καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ ἀποκαλύπτει, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καθαρὴ λογικὴ γνώση, διὰ τῆς ὁποίας δὲν «συλλαμβάνονται πλέον μύχια σχέσεις καὶ δομαί, ἀλλὰ μᾶλλον βεβαιώνονται συνεκτικὰ στοιχεῖα μετὰξὺ τῶν μερῶν τοῦ νοητικοῦ ἀντικειμένου»⁵. Ἐνδεχομένως συνηγοροῦν πρὸς τοῦτο καὶ δεδομένα ἀληθειῶν ποὺ ἔχουν συλληφθῇ ἐνορατικῶς.

Κάθε γνώση ἢ πίστις ἐκφράζεται μὲ τὴ γλῶσσα καὶ ἀσφαλῶς ἡ γλῶσσα ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὴ γνώση καὶ τὴν πίστην, μάλιστα δὲ δίχως γνώση καὶ πίστη ἡ ὁποιαδήποτε χρῆσις τῆς γλώσσας εἶναι ἀσήμαντη καὶ τελικῶς ἀ-νοητή. Μὲ τὸν ὅρο «πίστις» δηλώνεται μιὰ ὑποκειμενικὴ βεβαιότητα γιὰ κάτι⁶. Ἡ ἀποψὴ αὐτὴ ἀπαντᾷ τὸν Παρμενίδην⁷ καὶ τὸν Ἐμπεδοκλῆ⁸, ἀλλὰ ἡ «πίστις» ἐδῶ δὲν ἔχει τεχνικὴ σημασία. Στὴν πλατωνικὴ *Πολιτεία* (VI 509 e-511e) ἡ πίστις δηλώνει τὴν αἰσθησιμότητα τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, ἐνῶ ἡ «γνώμη» ἀναφέρεται στὶς εἰκόνες τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν πρόκειται γιὰ ἀληθινὴ γνώση. Ἀλλὰ τί εἶναι γνώση, ἐρωτᾷ ὁ Πλάτων. Προφανῶς εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ δεχθῇς κάτι ὡς ὀρθὸ καὶ δίκαιον ἢ ὅτι εἶναι ἀληθινὴ πίστις⁹.

5. Αὐτόθι, σ. 180.

6. Πβ. Ν. Νησιώτη, *Ὑπαρξισμὸς καὶ Χριστιανικὴ πίστις*, Ἀθήναι 1956, σσ. 186.

7. Παρμενίδης, Ἀπ. 1. 30 (D-K).

«Χρεῖώ δέ σε πάντα πυνθέσθαι

ἡμῖν Ἀληθείης εὐκυνκλῆος ἀτρεμῆς ἥτορ

ἡδὲ βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἐνὶ πίστισι ἀληθείης»

Ἀπ. 8. 50 (D-K).

«ἐν τῷ σοι πᾶν πιστὸν λόγον ἡδὲ νόημα

ἀμφὶς ἀληθείης· δόξας δ' ἀπὸ τοῦδε βροτείας

μάνθανε κόσμον ἐμῶν ἐπέων ἀπατηλὸν ἀκούων.

Πβ. G. S. Kirk - J. E. Raven - M. Schofield, *The Presocratic Philosophers. A critical History with a selection of Texts*, Cambridge U.P. 1983, σσ. 254-55. Ἐπίσης πβ. Σι-μплиκίου, *Εἰς τὸ Περὶ Οὐρανοῦ* 557, 25.

8. Ἐμπεδοκλῆς, Ἀπ.: 3, 4, 114 (D-K). Πβ. G. S. Kirk, κ.α., *ἐνθ. ἀνωτ.*, σσ. 282 ἐξ.

9. Πβ. J. Annas, *An Introduction to Plato's Republic*, Oxford, Clarendon Press, 1981, σσ. 190-96. F. M. Cornford, *The Republic of Plato, translated with introduction and notes*, Oxford, U. P., σσ. 221 ἐξ., ὅπου ἀναλύεται ἡ θεωρία τῆς Γραμμῆς καὶ τὰ τέσσαρα στάδια τῆς γνώσεως. Ἐπίσης, πβ. K. Γ. Νιάρχου, *Θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς φιλοσοφίας*, Ἀθήναι, Καρδαμίτσα, 1994, σσ. 108-9.

Στὸ δέκατο Βιβλίο τῆς *Πολιτείας* (601 b - 602 b) ἡ διαφορὰ στὴ χρήση τοῦ ὄρου αὐτοῦ εἶναι ἐμφανής. Ἡ γνώση τοῦ χρήστη τοῦ τί κάνει ἓνα πρᾶγμα καλὸ ἢ κακὸ γιὰ χρήση εἶναι καὶ ἡ πηγὴ τῶν ἀληθῶν πίστεων τις ὁποῖες ὁ δημιουργὸς ἔχει, προκειμένου νὰ φέρῃ σὲ πέρας τὸ ἔργο του. Βεβαίως τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ δὲν δίνει τὴν ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας γιὰ τὴ γνώση, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία, καὶ δὴ καὶ εὐθέως, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν πίστη, τὴν ὁποῖαν, οὕτως ἢ ἄλλως κατατάσσει σὲ δευτέρη μοῖρα. Ὑπὸ τὴν ἔποψη αὐτῇ, ἡ γνώση εἶναι μιὰ περαιτέρω ἐξέλιξη καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἀληθοῦς πίστεως. Σχετικῶς ὁ Πλάτων τονίζει στὸν *Θεαίτητον* (200 a - 201 a) καὶ στὸν *Μένωνα* (97 a-98 b) ὅτι ἡ γνώση εἶναι *πίστις ἀληθής* μετὰ λόγου, καθὼς καὶ λόγος μετ' αἰτίαν. Ὁ Πλάτων παρέμεινε στὴν ἄποψη ὅτι πρόκειται περὶ ἀληθοῦς πίστεως μετὰ λόγου ἢ μὲ πλήρη αἰτιολόγηση πρὸς τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσεως. Τὸ ὅλο πρόβλημα διακρίνεται στὸ: *γινώσκειν ὅτι, γινώσκειν πῶς καὶ γινώσκειν ἓνα ἀντικείμενο*.

Ἐν προκειμένῳ τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς βεβαιότητός μας ἢ ἀπαλλαγῆς μας ἀπὸ τὴν ἔμμονη ιδέα τῆς ἀμφιβολίας ἀντιμετωπίσθηκε ἀπὸ τὸν Kant. Ἡ γνώση δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὸν σκεπτικισμόν. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ πρόβλημα ἀναφέρεται στὴν ικανότητά μας νὰ κατανοήσωμε καὶ ὅχι νὰ βεβαιωθοῦμε, κι αὐτό, κατ' αὐτόν, δηλώνει τὴ γνώση. Ἐπομένως τὸ πρόσωπο ποὺ κατέχει τὴ γνώση εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὸν σκεπτικόν, ἀλλὰ πρὸς ἐκεῖνον ὁ ὅποιος, γιὰ καθαρῶς πρακτικούς λόγους, υἱοθετεῖ τὴν πίστη ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἔχει δευτερεύουσα σημασία. Ἡ διάκριση αὐτὴ εἶναι ἀναγκαία γιὰ νὰ κατανοήσωμε τὴν ἀληθῆ πίστη τοῦ πέμπτου Βιβλίου τῆς *Πολιτείας* (474 b-480 a)¹⁰.

Ὁ ὅρος «πίστις» δὲν κατέχει σπουδαία θέση στὴν ἀριστοτελικὴ ἐπιστημολογία· μᾶλλον σημαίνει τὴν ὑπάρχουσα σχέση μεταξὺ ἀποδείξεως καὶ πεποιθήσεως. Ἡ πίστη ἀναφέρεται στὴν ἐνορατικὴ γνώση τῶν πρώτων ἀρχῶν ἢ στὴν αἴσθηση τῆς βεβαιότητος κατόπιν, βεβαίως, τῆς ἀποδείξεως. Ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει ὅτι τὸ δοξάζειν οὐκ ἐφ' ἡμῖν· ἀνάγκη γὰρ ἢ ψεύδεσθαι ἢ ἀληθεύειν¹¹. Ἐπιμένει ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς φαντασίας: ἔστι γὰρ φαντασία ψευδής. λείπεται ἄρα ἰδεῖν εἰ δόξα γίνεται γὰρ δόξα καὶ ἀληθής καὶ ψευδής. ἀλλὰ δόξη μὲν ἔπεται πίστις (οὐκ ἐνδέχεται γὰρ δοξάζοντα οἷς δοκεῖ μὴ πιστεῦναι), τῶν δὲ θηρίων οὐθενὶ ὑπάρχει πίστις, φαντασία δὲ πολλοῖς. (ἔτι πάση μὲν δόξη ἀκολουθεῖ πίστις, πίστει δὲ τὸ πεπεισθαι, πειθοῖ δὲ λόγοις)¹² Ὁ ὅρος

10. Πβ. J. Annas, *μν. ἔργ.*, σ. 181, R. T. Wallis, *Neoplatonism*, London, Duckworth, 1972, σσ. 14, 105, 154-55.

11. Ἀριστοτέλους, *Περὶ ψυχῆς* Γ3, 427 b 20-21.

12. *Αὐτόθι*, 428 a 16-23. Ἡ φράση «δόξα μετ' αἰσθήσεως» προέρχεται ἀπὸ τὸν *Τίμαιον* 52 a 7, ὅπου ὁ Πλάτων περιγράφει τὸν αἰσθητὸ κόσμον ὡς «δόξη μετ' αἰσθήσεως περι-

«πίστις» ἔχει μιὰ μᾶλλον ὑποκειμενικὴ σημασία «*persuasions firmitas*». Στὸ ἔργο του «Φυσικῆς ἀκροάσεως (VIII 8, 262 a 18), ἡ πίστις οὐ μόνον ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ λόγου¹³. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐρμηνεύει τὴν πίστη ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πεποιθήσεως, καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τῆ συμβολῆ τῶν αἰσθήσεων, φρονεῖ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ πίστις δίχως τὴν κατ' εὐθεῖαν ἀναφορὰν τῆς στῆ διάνοια.¹⁴ Δὲν παραλείπει ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἐπισημάνῃ τὴ λεπτὴ διάκριση μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ δόξας, ἀφοῦ θέτει τὸν νοῦν ὑπεράνω τῆς ὑπολήψεως, ἐπειδὴ μιὰ μορφή τῆς ὑπολήψεως, ἡ πίστη, ὡς δόξα, δὲν προσδιορίζει τὴ δομὴ τῆς ἐπιστήμης¹⁵.

Ἡ ἀποψη ὅτι ἡ γνώση εἶναι ἡ ἀρχέγονη ἀπροσδιόριστη ἐνέργεια τοῦ νοῦ, τὴν ἀντιδιαστέλλει ἀπὸ τὴν πίστη, ἡ ὁποία συχνὰ ἐκλαμβάνεται ὡς γνώση, ἐνῶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θεωρεῖτο γνώση γίνεται ὑπὸ ὠρισμένες προϋποθέσεις πίστη. Εἰδικώτερα, ἡ διάκριση μεταξὺ γνώσεως καὶ πίστεως ἐγκρίεται ἐπὶ τῆς θεωρίας ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως βρίσκονται μόνο μεταξὺ ἀναγκαίων καὶ *a priori* ἀληθειῶν. Ἐπὶ τῆς πλατωνικῆς αὐτῆς προτάσεως θεμελιώνεται ἡ θέση τοῦ Descartes ὡς λογοκρατία, κατὰ τὴν ὁποίαν γνώση θεωρεῖται ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γίνεται ἀντιληπτὸν μόνον καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι ἀληθινό. Ἐν προκειμένῳ ὁ Καθηγητὴς Ayer παρετήρησε ὅτι ὅλες οἱ ἐνδεχόμενες ἀλήθειες εἶναι ἀβέβαιες, πᾶν τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἡ ἔμμεση γνώση, ποὺ ἀποκτᾶται μὲ τὴν ἐμπειρία πρέπει ν' ἀποκλεισθεῖ ἀπὸ τῆ σφαῖρα τῆς γνωστικῆς διαδικασίας. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ γνώση μὲ τὴν πίστη δὲν ἀπαντοῦν στὴν ἴδια σφαῖρα καὶ ἐπομένως δὲν μποροῦν νὰ ταυτισθοῦν, δίχως ὅμως αὐτὸ ν' ἀποκλείῃ τὴν ὑπάρξῃ στενῆς σχέσεως μεταξὺ των. Ἰσως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ γνώση εἶναι πίστη καὶ κάτι ἐπὶ πλέον, δηλαδὴ ἀληθινὴ πίστη ἢ πίστη μετὰ λόγου. Ὁ G. E. Moore ἔκρινε μὲ αὐστηρότητα τὴν παραδοσιακὴ ἐρμηνεία τῆς ἐννοίας τῆς βεβαιότητος καὶ τόνισε ὅτι ἕνας ἀριθμὸς πηγῶν τῆς πίστεως—περιλαμβανομένης τῆς αἰσθήσεως, τῆς μνήμης, τῆς μαρτυρίας καὶ τῆς ἐπαγωγῆς—θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀληθοφανεῖς βάσεις τῆς γνώσεως. Ὅμως ἡ ὑπόθεση τοῦ Descartes νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀμφιβολία γιὰ ὅλα πρέπει νὰ παραμείνῃ σὲ ἰσχὺ, ἂν θέλουμε νὰ κρίνουμε ἀναλυτικὰ κάθε σημεῖο τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήτειας. Ἐὰν ἡ γνώση καὶ ἡ πίστη

ληπτόν. δόξα δι' αἰσθήσεως καὶ σύμμιξις αἰσθήσεως καὶ δόξης» καὶ περιγράφεται ὡς φαντασία. Πβ. Πλάτωνος, Σοφιστῆς 264 a 1-6 καὶ a 8-b 3.

13. Πβ. D. Ross, *Aristotle's Physics. A revised text with introduction and Commentary*, Oxford, Clarendon Press, 1966, σσ. 712-13.

14. R. D. Hicks, *Aristotle de Anima, with Translation, Introduction and Notes*, Amsterdam, Hakkert, 1965, σσ. 464-65.

15. M. V. Wedin, *Mind and Imagination in Aristotle*, Yale, U. P., 1988, σσ. 74-75.

περικλείουν διαδικασία και αντικείμενα, είναι δυνατόν να συσχετισθούν (ένω-
θούν και διακριθούν) όχι μόνον μέσω των όρισμών των αλλά και μέσω των
διαδικασιών των και των συναφών αντικειμένων των. Ένω τὰ αντικείμενά των
ένωνουν γνώση και πίστη, όμως διακρίνονται μεταξύ των πρωτίστως μέσω των
νοητικών λειτουργιών. Έπομένως τόσο ή πίστη όσο και ή γνώση παρουσιάζουν
σημαντικές δυσκολίες στη μεταξύ των σχέση και ή έρευνα εστιάζεται στις επί
μέρους φιλοσοφικές και έπιστημολογικές θεωρίες προς πληρέστερη και έγκυ-
ρότερη αντιμετώπιση τοῦ ὅλου προβλήματος¹⁶.

II. Η ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΠΙΣΤΙΣ

‘Η νεοπλατωνική φιλοσοφία έχει δεχθῇ επιδράσεις τόσο από την πλατωνική
όσο και από την άριστοτελική και την στωική διδασκαλία, ως προς την έρμηνεία
τοῦ ὅρου «πίστις». ‘Η πλατωνική θέση τῆς Πολιτείας 511e, ὅτι ή πίστη είναι
ένα κατώτερο είδος τῆς γνώσεως στόν χῶρο τῶν αἰσθήσεων, μετά τή νόηση,
τή διάνοια και πρίν από τήν εἰκασία, προσδιώρισε τὸ ποσὸ τῆς σαφηνείας τῶν
ψυχικῶν φαινομένων ἐν σχέσει πρὸς τήν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως προσέγγιση τῆς
ἀληθείας τῶν αντικειμένων. ‘Ακριβῶς ὅπως σχετίζεται τὸ ‘Εν πρὸς τή γένεση,
ἔτσι και ή ἀλήθεια πρὸς τήν πίστη¹⁷.

Κατὰ τὸν έρευνητῇ Walzer αἱ ἔθνικοι ‘Ελληνες οὐδέποτε χρησιμο-
ποίησαν τὸν ὅρο πίστη ὅπως ἔκαναν οἱ ἑλληνόφωνοι ‘Ιουδαῖοι και οἱ Χρι-
στιανοὶ τῆς πρωτοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀναφερόμενοι στήν ἐμπιστοσύνη και
τὴν ἀφοσίωση στόν θεόν και τήν πίστη στήν δι’ αὐτοῦ ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια¹⁸.
Προφανῶς κατὰ τὸν Walzer ή ‘Ιουδαιο-Χριστιανική πίστις ἀντιτίθεται πρὸς
τὴν ἀριστοτελική ἀπόδειξη. ‘Εν προκειμένῳ ή παρατήρηση τοῦ Walzer είναι
ὀρθή, και ὅπως τονίζει ὁ Rist, ή νεοπλατωνική διανόηση ὑπέστη οὐσιαστική
ἐπίδραση ἀπὸ τὰ Χαλδαϊκὰ Λόγια, ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν περίοδο μετὰ τὸν
Πλωτῖνον, κυρίως μετὰ τὸ έργο τοῦ ‘Ιαμβλίχου¹⁹.

‘Απὸ τὴν πλευρὰ τῶν «ἐθνικῶν» διανοητῶν διευτυπώθησαν ἀμφιβολίες
ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονική ἰσχὺ τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν, καθ’ ὅσον δὲν
εἶχαν ἐπαρκῆ ἐπιχειρηματολογία πρὸς τοῦτο. ‘Αναφέρεται ὅτι ὁ Κέλσος, γνω-
στὸς γιὰ τὴ σφοδρὴ πολεμική του κατὰ τῶν χριστιανῶν και τὴν ἀπάντηση
τοῦ ‘Ωριγένους πρὸς αὐτόν, δὲν ἀπεδέχθη τὴν πίστη των. ‘Αντιθέτως ὁ Κλήμης

16. Πβ. Κ. Γ. Νιάρχου, *Θεμελιώδεις Έννοιες τῆς Φιλοσοφίας*, μν. έργ. 1992, σσ. 55-57.

17. Πβ. Πλωτίνου, *Έννεάδες* V 5,1.

18. Πβ. J. M. Rist, *μν. έργ.*, σ. 238.

19. *Αὐτόθι*, σ. 241.

ὁ Ἀλεξανδρεὺς, παρεπονεῖτο ἐπειδὴ ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες. Γενικὴ ἦταν ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων, καθ' ὅσον εἶναι ἄ-λογη καὶ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς βεβαιότητος μέσω τῆς ἀποδείξεως. Συνεχῶς ἐτονίζετο ὅτι ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν ἦταν ἓνα ψευδὲς εἶδος γνώσεως, τὸ ὁποῖον ὁ Πλάτων θεωροῦσε κατώτερο ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆ «γνώση» τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων, ὅπως χαρακτηριστικῶς ἀναφέρεται στὴν *Πολιτεία* καὶ τὸν *Τίμαιον*.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σοφαδικῶν μαρτυριῶν καθίσταται σαφές ὅτι ὁ Πλωτῖνος, καὶ οἱ ἄλλοι νεοπλατωνικοί, εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν τοὺς διανοητὲς τῆς νέας θρησκείας καὶ κάθε ἔρευνα ἐπὶ τῶν διδασκαλιῶν των γίνεται πάντοτε ἐν σχέσει πρὸς τὰ νέα δεδομένα τῆς ἐξελιξέως τῆς ιστορίας τῶν ἰδεῶν.

Στὸ τέλος τῆς διδασκαλίας του γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς ὁ Πλωτῖνος συνοψίζει τὴν ἀποψή του γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς πίστεως. Κάνει εἰδικὴ ἀναφορὰ πρὸς τοὺς ἀποδείξεις δεομένους καὶ πρὸς τοὺς ἐπιδιώκοντας βεβαιότητα μέσω τῶν αἰσθήσεων: *πίστεως αἰσθήσει κεκρατημένους*²⁰. Ὁ Πλωτῖνος φαίνεται νὰ συζητῇ τὸ πρόβλημα τῆς πειθοῦς μέσω τῆς πίστεως ἐν παραλλήλῳ μὲ τὴν πειθὴ μέσω τῆς ἀποδείξεως. Ἡ μεταξὺ πίστεως καὶ ἀποδείξεως ἀντίθεση εἶναι προφανής. Ὁ Πλωτῖνος δὲν ἀφίσταται ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ θεώρηση τῆς πίστεως, τὴν ὁποία ἐκλαμβάνει ὡς βεβαιότητα ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐμπειρία μέσω τῶν αἰσθήσεων, ἀν καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς ἐδῶ δὲν θεμελιώνεται ἀποκλειστικῶς στὸν αὐστηρὸ πλατωνικὸ τεχνικὸ ὅρο. Ἐπὶ πλέον, δὲν ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὸν Πλωτῖνον τὸ γεγονός ὅτι ἡ γνώση θεμελιώνεται καὶ στὴν πίστιν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὑπάρχει ἓνα τμῆμα τῆς ψυχῆς τὸ ὁποῖον ὑποφέρει κυριολεκτικὰ μόλις ἡ ψυχὴ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ θέα τοῦ Ἐνός. Ἡ θέαση ὁδηγεῖ στὴ γνώση μέσω τῶν πίστεων καὶ τοῦ διαλόγου τῆς ψυχῆς, δεδομένου ὅτι μὲ τὴν πίστιν δὲν ἔχομε ἀπλῶς μιὰ ὑποτιμητικὴ ἀναφορὰ στὴ γνώση ἀλλὰ στὴν δι' ἀποδείξεων ἀναγωγή στὴν ἀλήθεια²¹.

Στὶς *Ἐννεάδες* III 8,6, ὁ ὅρος πίστις ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ τὸν ὑλικὸ κόσμον, μετὰ τοῦ ὁποίου τὸ *Ἔν* καὶ ὁ *Νοῦς* συν-

20. Πορφυρίου, *Πρὸς Μαρκέλλον* Herausgegeben, überetzt eingeleitet und erklärt von Walter Pötscher. Leiden 1969.

21. Πβ. Πλωτίνου, *Ἐννεάδες* II 9, 15. 39-40· Πορφυρίου, *Πρὸς Μαρκέλλον* 23, σ. 288 (Nauck). W. Theiller, *Die Vorbereitung des Neuplatonismus*, Berlin 1930, σ. 107. Ἰδιαίτερον λόγον γιὰ τὶς βέβαιες καὶ ἀληθεῖς πίστεις κάνει στὸν *Τίμαιον* 37 b 9: *πίστεις βέβαιοι καὶ ἀληθεῖς*. Πβ. Proclus, *In Tim.*, II, 341 (Diehl): *μᾶλλον δὲ ὡς πρὸς τὸν λόγον ἀποδοτέον δόξαι αὐτοῦ γίνονται τοῦ λόγον καὶ πίστεις, τοῦ ὁρθοῦ κύκλον τὰ αἰσθητὰ διαγγέλλοντος*. J. M. Rist, *μν. ἐργ.*, σσ. 199-202.

δέονται διὰ τοῦ κατωτέρου μέρους τῆς τρίτης ἐκ τῶν ὑποστάσεων τῆς Ψυχῆς. "Αλλωστε τὸ πιστεῦν ἐδῶ θεμελιώνεται στὴ θέση τοῦ Ἑνός. Ἡ ἐναργέστερη πίστη ὁδηγεῖ σὲ πιδ γαλήνια θέαση μὲ ἀποτέλεσμα ἡ πίστη νὰ εἶναι μιὰ αἰσθησι βεβαιότητος, μιὰ *firmitas persuasionis*, ὅπως χαρακτηριστικῶς τονίζει ὁ Bonitz στὸν *Index Aristotelicus*. Ἡ πίστη σχετίζεται μὲ τὸ ἐναργὲς καὶ ἀσφαλῶς λαμβάνει μιὰ κάποια ἐλλαμψη. Ὑποθέτουμε ὅτι ἐδῶ ὁ Πλωτῖνος ἀναφέρεται στὴν πλατωνικὴ Πολιτεία (511 a 7) ἀλλὰ προβαίνει σὲ νέα δική του ἐρμηνεία, καθ' ὅσον συνδυάζει τὴν πλατωνικὴ ἀποψη πρὸς τὴν ἀντίστοιχὴ ἐπικουρεία, ὅτι δηλαδὴ ἡ γνώση στηρίζεται ἀπολύτως στὴν ὁμαλὴ λειτουργικότητα τῶν αἰσθήσεων. Ἐνδεχόμενὴ ἀποτυχία ἐπιτεύξεως τοῦ ἐπιθυμητοῦ, τῆς ἐνώσεως δηλαδὴ τῆς συνειδήσεως μετὰ τοῦ Ἑνός, ὀφείλεται στὴν ἀπουσία διαδικασίας ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἡ πίστη πρὸς τοῦτο²².

Ὁ Πλωτῖνος υἱοθετεῖ ἀπόψεις τῶν ἐπικουρείων, ὅπως τὴ θεωρία των περὶ ἐναργείας καὶ προχωρεῖ στὴ μίξη τῆς ἐννοίας ἐνάργεια μὲ τὴν πίστη λαμβάνοντας σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὰ αἰσθητικὰ δεδομένα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι, σαφῶς προτιμᾷ τὴν ἀποψη περὶ ὑπερχρονικῆς ὑπάρξεως τῆς πραγματικότητος²³. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Πλωτίνου θεμελιώνεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς «πίστιν ἔχειν ἐναργεστάτην», ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι ἡ πραγματικότης δὲν βρίσκεται στὰ ἀντικείμενα καθ' ἑαυτὰ ἀλλὰ στὴν ἀντιληπτικὴ ικανότητα τοῦ ὑποκειμένου²⁴. Ὁ συσχετισμὸς τῆς ἐνάργειας μετὰ τῆς δόξης ἐκφράζεται μὲ τὴν φαντασίαν. Παρὰ ταῦτα, λέγει ὁ Πλωτῖνος, ὅταν ἡ πίστη φαίνεται νὰ εἶναι ἐναργεστάτη, αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀσφαλιστικὴ δικλείδα τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τῆς διαδικασίας πρὸς τὴ γνώση²⁵.

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Πλωτίνου στὴν ἐπικουρεία ἐρμηνεία τοῦ ὅρου στοχεύει στὴ θεμελίωση τῆς ἐπιχειρηματολογίας του ἐπὶ τῆς ἀριστοτελικῆς ἐρμηνείας τῆς πίστεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας. Ὡς ἐκ τούτου ἡ πίστη αὕτη δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς κατωτέρα τῆς ἰσχύος τῆς ἀποδείξεως παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀντιτίθεται πρὸς αὐτήν. Ὁ Πλωτῖνος τονίζει πῶς, παρὰ ταῦτα, δὲν πρέπει νὰ στηρίζεται κανεὶς μὲ ἀποκλειστικότητα στὴν πίστη, ἀκόμη κι ἂν

22. Πβ. Εὐσεβίου, *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευὴ* (P. E., 1.1., ἐκδ. E. H. Gifford, Oxford 1903).

23. Πβ. Πλάτωνος, *Ἀπολογία Σωκράτους*, 38 a 5-6: ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ.

24. Πβ. H. Lewy, *The Chaldaean Oracles and Theurgy*, Cairo 1956, σσ. 144-45. J. M. Rist, *μν. ἔργ.*, σ. 239. R. T. Wallis, *Neoplatonism*, μν. ἔργ., σσ. 153-57.

25. Πβ. E. R. Dodds, «The Parmenides of Plato and the Origins of the Neoplatonic One» ἐν *Classical Quarterly* 22 (1928), 143.

αὐτὴ εἶναι ἐναργεστάτη, δηλαδή προσεγγίζει μὲ περισσότερη ἀκρίβεια τὸ ζητούμενον.

Τὸ ὅλο πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ τῆς πίστεως συνδέεται μᾶλλον ἔμμεσα μὲ τὶς μορφές τῶν εὐχῶν στὸν Πλωτῖνον, καὶ ἄλλων δυνάμεων, ὅπως ἡ μαγεία καὶ ἡ συμπάθεια. Στὶς *Ἐννεάδες* IV 4,40 ὁ Πλωτῖνος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀποτελεσματικότητα τῶν μαγικῶν δυνάμεων συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν συμπάθειαν, τῆς ὁποίας ἡ ἐνέργεια ἐντοπίζεται καὶ στὴν ἀνάπτυξη ζῶων ἢ φυτῶν μὲ τοὺς ὅρους καὶ τοὺς νόμους τῶν οὐρανίων σωμάτων. "Ὅλος ὁ κόσμος, νοητὸς καὶ αἰσθητός, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν στοχασμόν, ἡ δὲ σύνδεση τῆς συμπαθείας μετὰ τοῦ στοχασμοῦ μᾶς βοηθεῖ στὴν κατανόηση τῆς θεουργίας. Τόσον ὁ στοχασμὸς ὅσον καὶ ἡ συμπάθεια δύνανται ν' ἀποτελέσουν τὴ μεταφυσικὴ βάση γιὰ μιὰ ἐρμηνεία τῆς πίστεως, ὡς ἐγκύρου καὶ βεβαίως ἰσχυροῦς διαδικασίας πρὸς ἀπόκτηση τῆς γνώσεως, μὲ τὴ βοήθεια τῶν αἰσθητικῶν δεδομένων. Προκειμένου νὰ γίνη κατανοητὴ ἡ ἐρμηνεία τῆς πίστεως, ὑπὸ τὸ ὡς ἄνω περιεχόμενο τοῦ ὅρου, εἶναι χρήσιμη ἡ ἀναφορά μας στὸ ἔργο τοῦ Πορφυρίου *Πρὸς Μαρκέλλαν*²⁶. Στὸ κεφάλαιο 23 τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁ Πορφύριος ἐξηγεῖ ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι τιμοῦν τοὺς θεοὺς, ἐνῶ ταυτοχρόνως παραγνωρίζουν τὴν ἀρετὴ καὶ τὴ σοφία, στὴν πραγματικότητά δὲν τοὺς εὐλαβοῦνται οὔτε τοὺς τιμοῦν καὶ ἀσφαλῶς τοὺς ἀρνοῦνται²⁷. Εἶναι προφανές, σχολιάζει ὁ Πλωτῖνος, ὅτι δίχως τιμὴ καὶ σέβας δὲν νοεῖται ἄ-λογος πίστις πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ὁποία σαφῶς διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἄλογη πίστη²⁸.

Ὁ Πλωτῖνος ἐπιτιμᾷ αὐστηρῶς ἐκεῖνους ποὺ ἀναμένουν τὴν ἐπέμβαση τῶν θεῶν πρὸς ἐξοδὸν τῶν ἀπὸ τὶς δυσκολίες των. "Ὅλοι αὐτοὶ ποὺ καταφεύγουν στοὺς θεοὺς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὁδηγοῦνται πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὴν ἄλογη πίστη. Ἐν προκειμένῳ ὁ Πορφύριος προβαίνει σὲ σαφεῆ διάκριση μεταξὺ τῆς ἀ-λόγου πίστεως τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Γνωστικῶν καὶ τῆς καθαρῶς φιλοσοφικῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν δικαίως ἐκλαμβάνει ὡς τὴν μόνην φέρουσαν ἐπαρκῆ ἀποδεικτικὴ μαρτυρία. Τὴν κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως πολεμικὴ

26. Πρ. Πορφυρίου, *Πρὸς Μαρκέλλαν* 24 (Nauck σ. 289, 17-25), *Τέσσαρα στοιχεῖα μάλιστα κεκρατύνθω περὶ θεοῦ πίστις, ἀλήθεια, ἔρως, ἐλπίς. πιστεῦσαι γὰρ δεῖ ὅτι μόνῃ σωτηρία ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἐπιστροφή, καὶ πιστεύσαντα ὡς ἐνὶ μάλιστα σπουδᾶσαι τὰληθῆ γινῶναι περὶ αὐτοῦ, καὶ γνῶντα ἐρασθῆναι τοῦ γνωσθέντος, ἐρασθέντα δὲ ἐλπίσιν ἀγαθαῖς τρέφειν τὴν ψυχὴν διὰ τοῦ βίου.*

27. Συμπλίκιου, *Εἰς τὴν Φυσικὴν ἀκρόασιν* 5, 19 (Diels).

28. Πρ. Τοῦ Αὐτοῦ, *Εἰς τὸ περὶ Οὐρανοῦ* ('Αριστοτέλους, *Περὶ οὐρανοῦ* 269 b), *διόπερ ἐξ ἀπάντων ἂν τις τούτων συλλογιζόμενος πιστεύσειεν ὡς ἔστι τι παρὰ τὰ σώματα τὰ δεῦρο καὶ περὶ ἡμᾶς ἕτερον κεχωρισμένον, τοσούτω τιμωτέραν ἔχον τὴν φύσιν ὥσπερ ἀφέστηκε τῶν ἐνταῦθα πλείον.*

τοῦ Πορφυρίου διέσωσε ὁ Εὐσέβιος στὸ ἔργο του *Εὐαγγελικὴ Προπαγασκευή*, ὅπου, μεταξύ ἄλλων παρατηρεῖ: «τινὲς ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Χριστιανὸς δὲν ἔχει λόγον νὰ στηρίξη τὶς θέσεις του, ἀλλὰ οἱ πιστοὶ του ἐπιμένουν ἐπὶ μιᾷ μὴ ἀποδεικτέας πίστεως», δηλαδή, «ἀλόγῳ πίσει καὶ ἀνεξετάστῳ συγκαταθέσει»²⁹. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Πορφύριος φαίνεται ἔντονα πλατωνικός· δηλαδή ἡ πίστις εἶναι μιὰ δυσμενὲς κρίση. Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ προαναφερθεῖσα φράση «ἀνεξετάστῳ συγκαταθέσει» ὑπενθυμίζει τὴ φράση «βίος ἀνεξέταστος» τῆς Ἀπολογίας Σωκράτους»³⁰.

Ἐχει ἐπαρκῶς δειχθῇ ὅτι ἡ πίστη δὲν προϋποθέτει τὴν ἀπόδειξη, ἀν ἐκ τῶν πραγμάτων δὲν ἀντιτίθεται πλήρως πρὸς αὐτήν. Ἡ ἀποψη αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ ικανοποιῇ τὸν Πλωτῖνον, ὁ ὁποῖος καὶ πάλιν ἐπιχειρεῖ μιὰ διὰ σύνδεση τῆς πίστεως μετὰ τῆς ἐναργείας. Ἀκόμῃ δὲν ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ἀπόδειξη νὰ εἶναι ἐναργής, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ἐνάργεια νοεῖται ὡς ἐπεξηγηματικὸς ὅρος τῆς ἀποδείξεως καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς πίστεως. Τὴν ἄ-λογη πίστη καταλογίζει στοὺς χριστιανούς ὁ Πορφύριος μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι κεῖται πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ὀρθὴ διαδικασία τῆς ἀποδείξεως. Ἀντιθέτως ἡ πίστη τοῦ Πορφυρίου εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα στοιχεῖα τῶν φίλων τοῦ θεοῦ.³¹ Ἐν προκειμένῳ ἡ ἐπίδραση τῶν Χαλδαϊκῶν Λογίων ἀπεμάκρυνε τὴν πλατωνικὴ σημασία τοῦ ὅρου «πίστις». Κατὰ τὸν Πορφύριον, ἀναγκασία συνέπεια τοῦ πιστεῦσαι εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μόνη σωτηρία εἶναι ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἐπιστροφή, ἃρα ἡ ἀλήθεια βρίσκεται ἐκεῖ. Τὴ θέση αὐτὴ ὁ καθηγητὴς Armstrong χαρακτηρίζει ὡς «καθαρῶς πλατωνικὴ λογικὴ βεβαιότητα». Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς πίστεως ἀποδεικνύει τὴν «χαλδαϊκὴ ἐπίδραση». Ἡ νεοπλατωνικὴ πίστη δὲν εἶναι ταυτοσημῆ μὲ τὴ χριστιανικὴ· ὑπενθυμίζεται ὅτι οὔτε ἡ νεοπλατωνικὴ τριαδολογία ἔχει τὴν ἀντίστοιχὴ τῆς χριστιανικῆς. Ἀσφαλῶς ἡ πίστη αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ ἀνεξέταστη ποιικιλία, ἀλλὰ πρόκειται περὶ μιᾶς πορείας πρὸς σωτηρίαν, ἡ μόνη πορεία, δίχως κατ' ἀνάγκην νὰ ὑπονοηθοῦν θρησκευτικὲς προσεγγίσεις³².

Στὸ Ὑπόμνημά του εἰς τὴν *Φυσικὴν ἀκρόασιν* τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Σιμπλίκιος τονίζει ὅτι ἡ πρὸς τὸν θεὸν συμπάθεια συνοδεύεται ἀπαραιτήτως ἀπὸ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα. Ἐνῶ στὸ ἔργο τοῦ Πλωτίνου εἶναι ἐμφανὲς ἡ σύνθεσις τῆς συμπαθείας μετὰ τῆς πίστεως, ἀργότερα, στοὺς μεταγενεστέρους νεοπλατωνικούς στοχαστές, κυριαρχεῖ ἡ σύνδεσις τῆς συμπαθείας μετὰ τοῦ

29. Πρόκλου, *Εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην* 51-3, σ. 23 (Westerink). W. Kroll, *De Oracula Chaldaica* (ἀνατ. Hildesheim 1962), 26. H. Lewy, *μν. ἔργ.*, 144-45. L. J. Rosan, *The Philosophy of Proclus*, New York, 1949, σ. 214-15.

30. Πρόκλου, *Εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην* 53, σ. 23 (Westerink).

31. Τοῦ Αὐτοῦ, *Εἰς τὸν Τίμαιον* I, 212.22 ἐξ. (Diehl). R. T. Wallis, *μν. ἔργ.* σ. 1.54

32. Πρόκλου, *Εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν* 61.40-42.

στοχασμοῦ. Μέσω τῶν διασυνδέσεων αὐτῶν ἐπιχειρεῖται ἡ συγκρότηση τῆς θεωρίας τῆς μεταφυσικῆς ἐρμηνείας τῆς πίστεως. Μερικοὶ ἐρευνητές, ὅπως οἱ Rist, Lewy κ.ά., τονίζουν ὅτι ἡ συμπάθεια αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν θεότητα· ἀντιθέτως στὸ ἔργο τοῦ Σιμπλικίου ἐξισοῦται μὲ τὸν ἔρωτα ἢ ὅπως συμβαίνει στὸ ἔργο τοῦ Πορφυρίου, ἀναφέρεται στὴν χαλδαϊκὴ τριάδα: πίστις-ἀλήθεια-ἔρως³³.

Ὁ Σιμπλικίος προβαίνει σὲ περαιτέρω ἔρευνα τοῦ προβλήματος. Κατ' αὐτὸν ἡ πίστη εἶναι διφυής:

- α) πίστη ἄ-λογη, δηλαδὴ χωριστὴ ἀπὸ τὴν ἀπόδειξη, καὶ
- β) πίστη, ὡς ἐπομένη τῆς ἀποδείξεως³⁴.

Τὸ πλεόν ὀρθὸν εἶδος πίστεως εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀσφαλὲς καὶ συμπαθές, δεδομένου ὅτι συμπάθεια καὶ πίστη ὁδηγοῦν ὅχι μόνον στὴν ὀρθὴ γνώση τῶν ὄντων, ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἐπιδιώκεται ἡ σύνδεση καὶ ἡ ἔνωση τελικῶς τῆς νοήσεως μετὰ τῶν ὄντων. Ὑπὸ τὴν ἐποψὴ αὐτὴ ἡ συμπάθεια ἐπενεργεῖ ὡς καθαρῶς ἐνοποιοῦσα δύναμη μετὰ τῆς θεότητος, ἐνῶ στὸν Πλωτῖνον ἡ συμπάθεια ὁδηγεῖ τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν Ψυχὴν τοῦ Παντός, μὲ ἀναφορὰ στὸν ὑλικὸ κόσμον.

Εἶναι προφανὲς ἐδῶ ὅτι τὸ σπέρμα τῆς πλωτινικῆς θεωρίας τῆς συμπαθείας βρίσκεται στὸ γεγονός ὅτι τὸ "Ἐν εἶναι παρὸν σ' ὅλα τὰ πράγματα καὶ ὅλα τὰ πράγματα ἐμπεριέχουν μιὰ κάποια δύναμη μεθέξεως πρὸς τὸ "Ἐν. Ἐπομένως, ἡ συμπάθεια δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν Νοῦν ἢ τὸ "Ἐν κατὰ τὴν ἔνωσή της μαζὶ τοὺς³⁵.

Ἐδῶ προκύπτει ἓνα ἐπιστημονικὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται στὴ σύγκριση καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀξιολόγηση τῆς μαρτυρίας τοῦ Σιμπλικίου μὲ τὴς ἀπόψεις τοῦ Πλωτῖνου καὶ τοῦ Πορφυρίου, δεδομένου ὅτι, ὅπως ἤδη ἔχει τονισθῇ ἀνωτέρω, μετὰ τὸν Πλωτῖνον, οἱ νεοπλατωνικὲς διδασκαλίαι ὑφίστανται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐντονὴ τὴν ἐπίδραση τῶν Χαλδαϊκῶν Λογίων. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Σιμπλικίος δὲν ἐμφανίζει ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ Χαλδαϊκὰ Λόγια, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ὅρος ἔνωσις εἶναι χαλδαϊκῆς σημασίας. Οἱ ἀναφορὲς τοῦ Σιμπλικίου στὴν νεοπλατωνικὴ τριάδα μαρτυροῦν τὴν

33. Πβ. Πλουτάρχου, *De Comm. noi* c 45, σ. 1084 a (SVF II 848). Σέξτου Ἐμπεϊρικου, *Κατὰ Παθ.* VII 237. VII 237 καὶ γὰρ ἡ ὁρμὴ καὶ ἡ συγκατάθεσις καὶ ἡ κατάληψις ἐτεροειδῆς μὲν εἰσι τοῦ ἡγμονικοῦ. Αὐτόθι, VII, 165 μηδενὸς γὰρ ὄντος καταληπτοῦ εἰ συγκατατίθεται τινι, τῷ ἀκαταλήπτῳ συγκαταθήσεται, ἡ δὲ τῷ ἀκαταλήπτῳ συγκατάθεσις δόξα ἐστίν. Ἐπικτήτου, Ἀποσπ. 14 (παρὰ Στοβαίου III 6, 57).

34. Πβ. J. M. Rist, *μν.*, ἔργ. σσ. 244-45.

35. Πρόκλου, *Εἰς τὴν Πλατωνικὴν θεολογίαν*. 63. L. Rosan, *μν. ἔργ.*, σσ. 213-15. C. Zintzen, «Mystik und Magie in der neuplatonischen Philosophie», ἐν *Rh. Mus.*, 108 (1965), 93-100.

ἐπὶ τοῦ ἔργου του ἐπίδραση τοῦ Πορφυρίου καὶ τοῦ Πρόκλου. Τὸ ἀξιοσημείωτον ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ Σιμπλίκιος δὲν καταφεύγει κατ' ἀνάγκην στὴν ἀποδείξη, ὡς ἐναλλακτικὴ λύση τῆς προβληματικῆς τῆς γνώσεως ἀντὶ τῆς πίστεως, ὅπως συμβαίνει μερικῶς στὸ ἔργο τοῦ Πλωτίνου, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐκ νέου συγχὴ ἀναφορά του στὸν ὄρο *σμπάθεια* μαρτυρεῖ ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν Ἑννιάδος τοῦ Πλωτίνου. Ἐπομένως σὲ μεγάλο βαθμὸ ὁ Σιμπλίκιος ἀπηχεῖ τὴν ἀπόψεϊς τῶν νεοπλατωνικῶν καὶ δὴ καὶ τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πορφυρίου. Μᾶς προβληματίζει ὅμως ἡ ἐπιμονὴ τοῦ εἰδικοῦ μελετητοῦ τοῦ Πρόκλου Rosan νὰ συγκρίνῃ τὴ νεοπλατωνικὴ πίστη μὲ τὴν ἀντίστοιχες θέσεις τῶν χριστιανῶν, προβαίνοντας μάλιστα σὲ ἐρμηνεῖς ποὺ χρῆζονται εἰδικῆς μελέτης³⁶.

Ὁ Πρόκλος δὲν διστάζει νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ τραδικὸ του σχῆμα: *πίστις, ἀλήθεια καὶ ἔρως* προέρχεται κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὰ *Χαλδαϊκὰ Λόγια*:

«*Ἡ πρὸς αὐτὸ (τὸ "Εν") συναφὴ καὶ ἑνωσις
ὀνομάζεται πίστις ἀπὸ τοὺς θεολόγους καὶ
ὄχι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στοὺς
Νόμους*».

Μὲ τὸν ὄρο θεολόγους ἔννοεῖ τοὺς νεοπλατωνικοὺς φιλοσόφους, ὅπως ὁ Ἰάμβλιχος, ποὺ ἀκολούθησαν τοὺς θεωρητικοὺς τῶν *Χαλδαϊκῶν Λογίων*. Στὸ ὑπόμνημά του στὸν Ἀλκιβιάδην ὁ Πρόκλος τονίζει ὅτι μέσω τῆς *Χαλδαϊκῆς Τριάδος* ἐπιτυγχάνεται τὸ ζητούμενον ἐν προκειμένῳ, δηλαδὴ «*τῷ θεῷ συνάπτειν*». Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ, ἡ ἔννοια τῆς πίστεως ἐκφράζει τὴ δυνατότητα προσέγγισης πρὸς τὴ θεότητα πρωτίστως μέσω τῆς ἀγαθότητος³⁷. Ἐπὶ πλέον στὸ Ὑπόμνημά του εἰς τὸν *Τίμαιον* εὐθέως τονίζει ὅτι ἡ συνένωση μετὰ τοῦ θεοῦ ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς τριάδος: *πίστις-ἀλήθεια-ἔρως*, δηλαδὴ «*τῷ θεῷ μόνῳ συνῆ*»³⁸.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὑπάρχει στενὴ σχέση μετὰ τὴν πίστη καὶ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Ἑνός. Πρὸς τὸ παρόν, στὸ σύστημα τοῦ Πρόκλου, δὲν φαίνεται νὰ ὑπεισέρχεται μετὰ τὴν πίστη καὶ ἐνώσεως ὁ ὅρος *σμπάθεια*. Ἐκτενὴς συζήτηση ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς πίστεως γίνεται στὸ ἔργο τοῦ Πρόκλου *Εἰς τὴν Πλάτωνος Θεολογίαν*. Κυρίως ἐπισημαίνουμε τὰ ἑξῆς: Ὑπάρχει σχέση μετὰ τὴν πίστη καὶ ἐνώσεως; Ἄν ναι, πῶς γίνεται ἡ σχέση αὐτή; Διερωτᾶται κανεὶς γιατί ἀπουσιάζει ὁ ὅρος *σμπάθεια*. Ἀκριβῶς, γιατί δὲν μνημονεύεται;

36. Πρόκλου, *Στοιχείωσις θεολογική*, στ. 184, 211. Τοῦ Αὐτοῦ, *Εἰς τὸν Τίμαιον* III, 165.7, 231.5, 244.22.

37. Κατὰ τὸν Ἰάμβλιχον, δὲν εἶναι ἡ νόσις ἐκείνη ἡ ὁποία συνδέει τοὺς θεουργοὺς μετὰ τῶν θεῶν. Ἀντιθέτως ἡ θεουργικὴ ἔνωση ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς ἐνεργείας τῆς σωπῆς καὶ τῶν καθαρῶς τελειωτικῶν ἔργων, πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε νόση καὶ κατανόηση. Ἀσφαλῶς ἡ πορεία αὐτὴ καθίσταται δυνατόν μέσω κυρίως συμβόλων, ἀρμολογούντων μόνον στοὺς θεοὺς.

38 H. Rosan, *μν. ἔργ.*, σ. 214.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, μπορεῖ νὰ ἐντοπισθῇ ἡ σύνθεση τῆς πίστεως μετὰ τῆς γνώσεως μέσω τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας; Ἐπὶ πλεόν ἐρευνᾶται ἡ σχέση τῆς πίστεως μετὰ τῶν εὐχῶν, τῶν προσευχῶν, τῆς σωτηρίας κλπ. Ἀναμφισβητήτως ἡ πίστη στοὺς θεοὺς, ἰσχυρίζεται ὁ Πρόκλος, ὁδηγεῖ καὶ στὴν ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Ἐνός, μέσω τῆς ὑπερβάσεως τῆς γνώσεως, ἀφοῦ παρακάμπτεται ἡ ἀναφορὰ στὴν αἰσθητικὴ ἐμπειρία. Προκειμένου νὰ στηρίξῃ τὴ θέση τοῦ αὐτοῦ ὁ Πρόκλος ἐπιχειρεῖ τὸν διαχωρισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς πίστεως ἀπὸ τὶς κοινὲς ἔννοιες τῶν στωικῶν διανοητῶν, οἱ ὁποῖοι, παρὰ τὴν καθαρῶς ὑλιστικὴ νοοτροπία των, ἐν τούτοις δὲν ἀποκλείουν παντελῶς μιὰ κάποια σύνδεσίν τους μὲ ἔννοιες ὅπως ἡ πίστη. Χαρακτηριστικῶς ὁ Εὐσέβιος διέσωσε τὴ μαρτυρία: *ἄλογος πίστις καὶ ἀνεξέταστος συγκατάθεσις, μιὰ καθαρῶς στωικὴ διδασκαλία*.

Εἰδικώτερον ὁ Πρόκλος ὑποστηρίζει πὼς ἡ πίστις φανερώνει τὴν ἐνέργεια τῆς βουλῆσεως μὲ ἐπιταγὴ τοῦ νοῦ. Ἡ πίστη αὐτὴ εἶναι δύναμη ἐνοποιούσα καὶ ἀσφαλῶς ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της κεῖται πέρα καὶ ὑπεράνω τοῦ καθαροῦ λόγου. Ἐπομένως πρέπει νὰ διακριθῇ τόσο ἀπὸ τὴ βεβαιότητα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ βεβαιότητα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ νοεῖν ἢ τὸ συλλογιζέσθαι. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀντίθεση μετὰ τὴν πίστει καὶ ἀποδείξεως στὸ ἔργο τοῦ Πλωτίνου ἐπανεμφανίζεται καὶ στὸν Πρόκλον:

«ὁ γὰρ διαφερόντως αὐτοῖς πιστεῦν ἐν τοῖς πρὶ θεῶν
πραγματείαις ἀξίων, κἂν ἄνευ ἀποδείξεως λέγωνσιν...»³⁹»

Ἡ εἰδικὴ αὐτὴ θεώρηση τῆς πίστεως δὲν ἔχει σχέση μὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη μορφή βεβαιότητος. Ἀσφαλῶς διακρίνεται ἀπὸ τὴν ὑπὸ τοῦ Πρόκλου ἀναφορὰ τῆς πίστεως στὰ δεδομένα τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας. Παρομοίως πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ κάθε συσχετισμὸς της μὲ τὴν *σμπάθειαν*, τὴν *μαγείαν* καὶ *βεβαίως τὴν εὐχήν*. Ἀντιθέτως λόγος γίνεται περὶ *συναφείας* πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνώσεως μ' αὐτόν, ὡς ἐκφράσεως τῆς πίστεως, ὅπως ἀκριβῶς ἐπρέσβευον οἱ «θεολόγοι» τοῦ Πρόκλου, δηλαδὴ οἱ διδάσκαλοι τῆς *θεουργίας*. Μάλιστα δὲ στὴν *Πλατωνικὴ Θεολογία* ὁ Πρόκλος ἐξισώνει τὴν πίστη μετὰ τῆς *θεουργικῆς* *δυνάμεως*, τὴν ὁποίαν ἐπὶ πλεόν ἐρμηνεύει ὡς ὑπέρτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀνθρώπινη σοφία καὶ νοητικὴ ἐνέργεια.

39. Πρόκλου, *Εἰς τὸν Τίμαιον* I, 216. Ἡ θεουργία εἶναι κατώτερη μορφή γνώσεως ἢ ὅποια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπεκταθῇ καὶ στὴν ἀντίληψιν τῶν αἰτίων. Κατὰ τὸν μελετητὴν τοῦ Πρόκλου L. Rosan, ὑπάρχουν δύο εἴδη θεουργίας: α) ἡ ὑψηλότερη καὶ β) ἡ κατώτερη. Ἡ πίστη ἀσφαλῶς συνάπτεται πρὸς τὴν ὑψηλότερη. Ἐπομένως, ὁ Πρόκλος θεωρεῖ τὴν θεουργίαν ὡς «μίαν ὑψηλότερη δύναμη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τείνει πρὸς τὴν θεότητα καὶ μέσω αὐτῆς ἐπενεργεῖ στ' ἀνθρώπινα. Πβ. *Εἰς τὴν Πλατωνικὴν Θεολογίαν*, I (XXVI) 63. Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡδη ὁ Ἰάμβλιχος δὲν θεωροῦσε τὴ θεουργίαν ὡς ἐνέργειαν τοῦ νοῦ, ἀλλὰ καθαρῶς μυστικὴν ἀναφορὰν στὸ ζητούμενον μέσω κυρίως συγκεκριμένων συμβόλων.

Τὸ βαθύτερο νόημα τῆς θεωργίας, ὅπως ὁ ὅρος αὐτὸς υἰοθετήθηκε ἀπὸ μερικοὺς νεοπλατωνικοὺς, εἶναι ἡ «συμπάθεια» μεταξὺ υἱλικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων. Ὁ Πλωτῖνος θεωρεῖ τὴν θεωργίαν ὡς ἓνα εἶδος *μαγείας* μὲ ἀπροσδιόριστη δύναμη, πέραν ἀπὸ τὴν νομοτέλεια τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀντιθέτως ὁ Πρόκλος δὲν ἀπέκλεισε σχέσεις του μὲ θρησκευτικὰ ρεύματα. Ὅμως δὲν υἰοθέτησε ποτὲ τὴν πλωτινικὴ θεωρίαν καὶ προτίμησε τὴ *χαλδαϊκὴν θεωργίαν*. Ἐπόμενο βῆμα ἦταν ἡ διαφοροποίηση τοῦ Πρόκλου ἀπὸ τὸν νοητὸν μυστικισμὸν τοῦ Πλωτίνου καὶ ἡ προσχώρησή του στὶς διαδικασίες τῆς θεωργίας, τὴν ὁποίαν τελικῶς ἐρμήνευσε ὡς μιὰν ὑψηλότερη δύναμη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὅλη ἡ ἀνθρώπινη σοφία, τείνει πρὸς τὴ θεότητα καὶ μέσω αὐτῆς ἐπενεργεῖ στ' ἀνθρώπινα.

Ὁ Rosan παρατηρεῖ ὅτι ἡ νεοπλατωνικὴ πίστη εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ ὡς *νόθη δόξα*, δηλαδὴ ὡς κατώτερη μορφὴ γνώσεως, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ἐπικρατῇ στὴν ἀντίληψη τῆς σχέσεως μεταξὺ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ. Ὁ Πρόκλος ἐπέμεινε ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι τὸ *Ἐν* εἶναι γνωστὸ μόνο μέσω τοῦ νόθου νοῦ, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ὕλη ἦταν ἤδη γνωστὴ ἀπὸ τὴ *νόθη δόξα*.

Εἶναι ὅμως ἡ πίστη αὐτὴ θεωργικὴ; Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ θεωργία ἐπιδραῖ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου της καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν «ὅλα σὲ ὅλα». Τὸ γεγονός ὅτι ἡ πίστη αὐτὴ εἶναι θεωργικὴ ἀποκαλύπτει καὶ τὶς ἀρχές της: *συμπάθεια* καὶ *βεβαιότητα* ἀπὸ τὰ αἰσθητικὰ δεδομένα. Καὶ πάλιν ὁ Πρόκλος, στὸ ἔργο του *Εἰς τὴν Πλάτωνος Θεολογίαν*, ἐπιδιώκει μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ ἐρμηνεία, ἀλλὰ τελικῶς γίνεται σαφὲς ὅτι ἡ πίστη του εἶναι ὑψηλὴ θεωργία, ἀποτέλεσμα δὲ τῆς θέσεως αὐτῆς εἶναι ἡ τάση πρὸς ἔνωση μετὰ τοῦ θεοῦ. Σ' ἓνα ἄλλο ἔργο του *Ἐκ τῆς Χαλδαϊκῆς Φιλοσοφίας* ὁ Πρόκλος τονίζει: «ἄς μὴν ἐπιμείνωμε στὴν προσπάθειάν μας νὰ προσεγγίσωμε τὸν θεὸν τῆς ἀλήθειας μέσω συστηματικῆς ὁμιλίας, ἀλλὰ μὲ τὸν ὕμνον ποὺ συνθέσαμε πρὸς αὐτόν...»⁴⁰.

Ἡ πίστη, κατὰ τὸν Πρόκλον, δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν *χριστιανικὴν πίστη* κυρίως διότι δὲν ἀνευρίσκονται παράλληλα στοιχεῖα μεταξὺ των. Ἡ νεοπλατωνικὴ πίστη δὲν εἶναι μιὰ ἀναφορὰ ἀποκλειστικότητος στὰ *Χαλδαϊκὰ Λόγια*, ἀλλὰ γιὰ τὴν μετὰ τὸν Πλωτῖνον ἐποχὴ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καὶ μέχρι τὸν Πρόκλον, πηγάζει ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἑναρμονίζεται μὲ ἔννοιες καὶ εὐχὲς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὅπως λ.χ. τὸ *Ἐν* δύναται νὰ προσεγγισθῇ λόγω τῆς παρουσίας του στὸν κόσμον. Ἐπὶ πλεόν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ στὴν πίστη κατὰ τὸν Πρόκλον ἡ πλατωνικὴ ἐρμηνεία τοῦ ὅρου ὡς *λογικῆς βεβαιότητος*.

40. Πρ. J. M. Rist, «Mysticism and Transcendence in later Neoplatonism», ἐν *Hermes* 92 (1964), 213-25.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ πίστις, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ Πρόκλος εἶναι ἡ βεβαιότητα, ἡ πεποίθησις, ποὺ συνεπάγεται τὴν πληρότητα καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ὅτι ἡ ἔνωση μετὰ τοῦ Ἐνὸς εἶναι δυνατὴ ἑξαιτίας τοῦ ὕλικο-κόσμου. Παρατηροῦμε ὅμως ὅτι ὁ Πλωτῖνος σὲ καμμιά περίπτωσιν δὲν δέχεται μιὰ τέτοια υποβάθμιση τῆς πίστεως, συνδέοντάς τιν μετὰ τὴ μαγεία. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ Πορφύριος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχε ὑποστῇ ἐπίδραση ἀπὸ τὰ Χαλδαϊκὰ Λόγια, ἐν τούτοις ἡ πίστις του δὲν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ σημασίαν τῆς.

Παρὰ τὶς ὁμοιότητες μεταξὺ Πρόκλου καὶ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ὁ τελευταῖος δὲν υἱοθετεῖ ὅλες τὶς ἀπόψεις τοῦ πρώτου⁴¹. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Διονύσιος εἶναι πλατωνιστὴς καὶ χριστιανὸς τὸν ὠδήγησε στὴν υἱοθέτησιν ὀρολογίας ἐντελῶς νέας. Μετὰ τὸν ὅρο πίστις δὲν ἀναφέρεται στὴ μάθησις, ἀλλὰ στὴν ἐμπειρία τῶν θεϊῶν πραγμάτων: «εἴτε καὶ ἔκ τινος ἐμνήθη θειοτέρας ἐπιπνοίας οὐ μόνον μαθῶν, ἀλλὰ καὶ παθῶν τὰ θεῖα· καὶ τῆς πρὸς αὐτὰ συμπαθείας εἰ οὕτω χρὴ φάνεται, πρὸς τὴν ἀδίδακτον αὐτῶν καὶ μυστικὴν ἀποτελεσθεὶς ἔνωσιν καὶ πίστιν»⁴².

Παρατηροῦμε ὅτι ἡ ἐμπειρία τῆς θεότητος ὠδηγεῖ στὴν πίστιν καὶ τὴν ἔνωσιν μετὰ αὐτῆς. Ὁ Διονύσιος ἀποφεύγει ἐπιμελῶς τὴν θεουργίαν καὶ τὴν μαγείαν. Εἶναι φανερόν ὅτι υἱοθετεῖ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία καὶ ἀσπάζεται τὴ χριστιανικὴ διδασκαλίαν τῆς Σαρκώσεως τοῦ Θείου Λόγου. Γιὰ τὸν χριστιανὸν διανοητὴν τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ ὕλικοῦ καὶ τοῦ Λόγου, τὸ ὅποιον ὁ Πρόκλος ἐπιχειρεῖ νὰ γεφυρώσῃ μετὰ τὴ θεουργίαν καλύπτεται μετὰ τὸν ἀποκαλυφθέντα Θεὸν Λόγον.

Σήμερα, ὅπως θὰ ἔλεγε καὶ ὁ Karl Jaspers⁴³, ἡ κατηγορία τῆς πίστεως εἶναι βαθιὰ κρυμμένη σὲ δισεκατομμύρια ἀνθρώπινες συνειδήσεις. Δὲν ἔχομε πλέον προφῆτες γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουν καὶ νὰ στηρίξουν τὴν πίστιν μας. Δίχως ν' ἀποκλείεται ἡ συνειδησιακὴ πρωτοβουλία τῶν ἀνῆσυχων πνευμάτων, ὅπου γῆς, φυλῆς, φύλου, θρησκείας καὶ πολιτισμοῦ ἀδιακρίτως, ἐναπόκειται πλέον στὴ δυναμικὴ φιλοσοφοῦσα συνείδησιν νὰ χωρήσῃ στὴν ἔρευνα καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν βίωσιν τῆς πίστεως, εἴτε ὑπὸ τὴν φιλοσοφικὴν εἴτε ὑπὸ τὴν θρησκευτικὴν σημασίαν τῆς. Καθ' ἡμᾶς καὶ ὑπὸ τὴν μίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἄλλην διαλεκτικῶς.

41. Πβ. J. M. Rist, 'In search of the Divine Denis', ἐν *The Seed of Wisdom: Essays in Honor of Professor J. J. Meek* (Toronto 1964), σσ. 118-39.

42. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2.9, PG 3, 647 B.

43. K. Jaspers, *Philosophical Faith and Revelation*, μετ. E. B. Ashton, London, Collins, 1967, σσ. vii—viii.